

**“МАРІЯ БАШКИРЦЕВА ТА БОЖИДАР КАРАГЕОРГІЄВИЧ:
СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОГО ДІАЛОГУ
МИТЦІВ-УНІВЕРСАЛІВ**

Зоряна Гук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
zorianahuk@lnu.edu.ua, zoryanahuk1@gmail.com*

Зроблено спробу осягнути феномен Марії Башкирцевої, художня та літературна творчість якої відповідає духові *зламу століть*. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: компаративний, рецептивно-інтерпретативний, культурно-історичний та метод *уважного* читання. Основну увагу зосереджено на дослідженні *Щоденника* М. Башкирцевої, який приніс письменниці світову славу й зробив знаковою фігурою свого часу. Розглянуто питання її української ідентичності, естетизму, емансипації, характерні для образу жінки нової епохи. Встановлено, що *Щоденник* – це культурологічна мапа тогочасного життя в різних сферах, оскільки вміщує роздуми про мистецтво, літературні ремінісценції, інформацію про події суспільного життя та особливості побуту. Висвітлено основні віхи творчості близького приятеля художниці сербського принца Божидара Карагеоргієвича. Автор робить висновок, що творчість митців-універсалів М. Башкирцевої та Б. Карагеоргієвича може слугувати ілюстративним матеріалом до вивчення періоду *зламу століть*, поглиблюючи наші знання про європейський культурний контекст кінця XIX століття.

Ключові слова: Марія Башкирцева, Божидар Карагеоргієвич, митці-універсали, творчий діалог, естетизм, космополітизм, мемуаристика, подорожні записки.

Вступ. Існують митці, чиї біографія й творчість є своєрідним віддзеркаленням епохи, в якій їм довелося жити. Творчий доробок космополітки Марії Башкирцевої є настільки оригінальним явищем, що він дав можливість авторці залишити яскравий слід в історії європейської культури. Як визнана художниця, вона залишила по собі численні мистецькі праці (олійні картини, рисунки, пастелі та скульптурні студії), а як письменниця – знаменитий *Щоденник* (1873–1884), який вразив французьку та світову інтелектуальну публіку, зробивши її знаковою постаттю *зламу століть*. Поза увагою науковців опинився творчий діалог Марії Башкирцевої з митцем багатогранного обдарування Божидаром Карагеоргієвичем. Вони були друзями й різнобічними творчими особистостями, які працювали у двох суміжних арт-сферах (літературі та образотворчому мистецтві), що доповнювали одна одну. Письменник-художник Б. Карагеоргієвич у своїх розвідках про М. Башкирцеву намагався змалювати *справжній* образ сучасниці без суперечностей, міфів і легенд. Висвітлення паралелей у творчому

житті цих митців універсального типу допоможе відкрити нюанси творчих портретів, важливих в історико-літературному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прозову творчість М. Башкирцевої ґрунтовно аналізували закордонні дослідники, проте вона ще не стала предметом широкого зацікавлення на батьківщині письменниці. У фокусі досліджень української літературознавиці В. Агеєвої – феміністичний дискурс у мемуаристиці авторки [1]. І. Дорогань досліджувала автофікціональність, артистизм та екфрасисність як визначальні аспекти *Щоденника* М. Башкирцевої [7]. В. Панченко писав про зацікавленість Лесі Українки, Дмитра Донцова та Євгена Маланюка творчістю М. Башкирцевої [12]. Привертають увагу читачів книги українських дослідників про відновлені сторінки біографії художниці, родинні зв'язки з Україною, питання ідентичності, суголосність її живописних робіт із реалістичними тенденціями мистецтва *зламу століть* (В. Балдинюк, М. Слабошпицький, О. Балабко). М. Башкирцева стала символом свого часу, тому вивчення її літературної й живописної творчості буде цінним для вивчення складного культурного контексту кінця XIX ст. Наша розвідка – це спроба проаналізувати феномен мисткині, зосереджуючи увагу на вивченні питання ідентичності, естетизму, емансипації, автофікціональності. Аналіз життєпису та творчого доробку М. Башкирцевої допоможе окреслити образ жінки нової епохи.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети використано компаративний та рецептивно-інтерпретативний методи дослідження. У контексті нашої розвідки важливим є метод *уважного* читання, який зосереджує увагу на аналізі важливих деталей та фрагментів з метою розкриття глибинного смислу художнього тексту. Використано також культурно-історичний метод, який дає можливість розглянути культурні явища у контексті епохи. Вписавши постаті М. Башкирцевої та Б. Карагеоргієвича у культурний контекст *зламу століть*, можна зрозуміти своєрідність літературно-художньої творчості цих митців-мультиалантів.

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. Творчість Марії Башкирцевої належить одночасно кільком культурам – французькій, українській та російській. Художниця народилася в Україні (село Гавронці на Полтавщині), походила з багатой аристократичної родини: батько був очільником дворянства Полтавської губернії, а мати – донькою полковника Бабаніна з давнього українського роду. Перші десять років дівчинка виховувалася в Україні, а згодом починається її європейська одісея, – сім'я багато подорожувала, поки не оселилася у Франції. Завдяки домашній освіті розмовляла французькою, італійською та англійською мовами (освіту здобувала спершу на Полтавщині, а згодом у Ніцці). Була універсальною творчою особистістю й надзвичайно різнобічною у спектрі своїх талантів: цікавилася літературою, музикою (грала на роялі, гітарі, арфі, мандоліні, навчалася вокалу, володіючи чарівним меццо-сопрано), живописом, графікою, скульптурою, історією мистецтв, які сформували інтермедіальність авторського мислення й творчого самовираження майбутньої художниці. Втративши голос, а згодом поступово і слух через спадкову хворобу, всі свої зусилля спрямовує на навчання живопису. У 1877 р. сім'я Башкирцевих переїжджає до Парижа, де Марія починає навчатися в єдиному художньому закладі для дівчат – академії Рудольфа Жуліана. Наполеглива праця стала запорукою її неймовірного успіху,

виявом якого стали отримання медалей на виставках, захват преси, визнання провідних митців того часу (Ж. Лефевра, В.-А. Бугеро, Г. Буланже, Т. Робера-Флері) [3].

Творчу індивідуальність М. Башкирцевої допоможе зрозуміти її *Щоденник*, який є фотографією життя молоді парижанки. Вона належала до космополітичної мистецької богеми, була законодавицею моди, любила бути в епіцентрі уваги, прагнула до визнання в публічному просторі. Художниці властиве естетичне світовідчуття й естетичне ставлення до власної особистості, звідси й пошуки можливостей самовираження не лише в мистецтві, а й у створенні власного образу. Естетизм і дендизм – жіноче самозамилування, естетизація власного тіла, самостійне моделювання одягу й замовлення його в провідних салонах моди, увага до аксесуарів та дрібниць (опис зачісок, суконь, тканин, головних уборів, парфумів, прикрас), артистизм поведінки і любов до переодягання, маскараду, стрімкої зміни ролей, естетизація домашнього побуту, створення вишуканого особистого простору гідного господині світського салону – стають її світоглядом та стилем життя. На серії живописних автопортретів та світлинах, які тоді набували популярності, можемо побачити Марію Башкирцеву як *ікону стилю*, довершений образ якої відточений до дрібниць, досконало витриманий в усьому й цілком відповідає духу *прекрасної епохи*. Як і належить естетці, художниця замовляла сотні фотографічних парадних портретів, серед яких можна спостерегти і зміну образу – портрет у національному українському одязі. Під час перебування в маєтку батька на Полтавщині Марія робить у *Щоденнику* детальний запис про вбрання українських дівчат: “Буденний одяг складається з полотняної сорочки з широкими рукавами, які випинаються, вони розшиті червоним і синім, а також із шматка чорного селянського сукна, яким вони загортаються, починаючи з пояса; ця спідниця коротша за сорочку, таким чином видніється її вишитий низ; сукно стримує кольоровий шерстяний пояс. На шию одягають багато разків намиста, а голову пов’язують стрічкою. Волосся заплетене в одну косу, в яку вплітається одна чи кілька стрічок. Я відіслала, щоб мені купили такий костюм, одягла його і пішла селом у супроводі молодих людей. Селяни не впізнавали мене, бо я була одягнена не як панночка, а як селянська дівчина, жінки одягаються інакше. На ногах у мене були чорні черевички з червоними підборами” [4, с. 132]. Не лише фотопортрет у національному українському одязі, а й біографічні факти з життя художниці можуть бути свідченням на користь її української ідентичності: згадки про українські народні пісні, які співає тітка Софія чи грає на роялі гувернантка, про спілкування українською мовою з полтавськими селянами, про власноручне приготування національної страви (вареників) [4, с. 125; 4, с. 161]. Зауважимо, що на прийомі в Папи Римського її мати наголосила, що вони з України, а кузена Марія називала по-українськи Грицем або Грицьком [4, с. 54; 4, с. 114]. Д. Донцов у статті “Звихнена слава” (1924 р.) намагався осмислити питання національної ідентичності художниці, включаючи її постать в український контекст. На його думку, М. Башкирцева захоплювалася естетикою українського життя, природою рідного краю, мала *степовий темперамент*, але через *роздвоєну душу*, зараховувала себе радше до космополітів, прагнучи досягти в мистецтві широкої експресії [6]. Варто зазначити, що все доросле життя мисткині прожила у Франції, багато подорожуючи європейськими країнами, тому й ідентифікувала себе як представницю космополітичного богемного середовища.

Щоденник М. Башкирцевої можна назвати одним із найяскравіших свідчень мистецького життя Європи і своєрідним провісником нової епохи. Мемуаристка відстежує тогочасну атмосферу очима мистецького критика, описує культурну реальність нарівні з соціальною, побутовою, подаючи широкий спектр деталей. *Щоденник* звучить в унісон з реальним життям: насичений фактографічними спостереженнями, роздумами про мистецтво, літературними ремінісценціями, які допомагають розкривати культурно-історичні смисли. У Ніцці родину Башкирцевих не приймали впродовж десяти років до високого товариства через затяжний судовий процес. У 1890 р. французький письменник Моріс Баррес назвав М. Башкирцеву *Notre-Dame du sleeping-car*, припустивши, що непевний соціальний статус спонукав родину часто змінювати місце проживання [Цит. за: 20, с. 179]. Мандрі потягом тривали в часі, тому художниця не лише отримувала нові враження, а мала час для подорожніх записок, у яких події географічно конкретизуються (з розповіді довідуємося, що з Парижа до Полтави їхали чотири доби) [4, с. 266]. *Щоденник* рясніє описами візуальних об'єктів (цінними є екфрастичні описи міст, мастків, світових музеїв, пам'яток архітектури, творів живопису, графіки, скульптури, ландшафтного дизайну), красноріччю нарисів, розповіді про визначні культурні, політичні події (мистецькі салони, театральні постановки, відвідини засідань французького парламенту), події суспільного життя, історичні коментарі, фактографічні спостереження, звернення до поезії повсякдення (згадки про особливості харчування, лікування, релігію, забобони, відпочинок, родинні урочистості, особливості проведення дозвілля в різних країнах, правила поведінки, види транспорту).

У 1887 р. після виходу двох томів *Щоденника* літератори (Ф. Коппе, А. Тер'є, М. Баррес, Р. Дюмесніль) та читачка публіка була в захопленні від драматичної історії обдарованої художниці, яка померла в розквіті молодості. Літературний критик П'єр Жан Ремі змальовував її постать у дусі романтичної естетики, створивши романтично-трагічний образ дівчини: “Ось уже близько ста двадцяти років як ми, тисячі читачів (а раніше нас були сотні тисяч), до безтями закохані в Марію, прекрасну і норавливу, котра заповнювала шпальти світської, а з часом і художньої хроніки 80-х років минулого ХІХ ст., поки не померла у двадцять шість років від сухот. Нас тисячі, якщо не мільйони, хто на одному диханні проковтнув її *Щоденник* і мрійливо розглядав ті сотні фотографічних портретів, які вона з хворобливою поспішністю замовляла, здогадуючись, що завтра буде вже пізно” [13, с. 76]. Згодом з'являються негативні відгуки про твір як про маніфест егоїзму та марнославства. Виникає шлейф фантазій з нотками сенсаційності, під впливом яких романтичний образ молодої художниці починає змінюватися. Одночасно з егоцентризмом оповідачки автобіографічний твір шокує надмірною відвертістю, яку тогочасне патріархальне середовище вважало неприпустимою для жіночого письма. Зауважимо принагідно, що в праці *Друга стаття* Сімона де Бовуар бачить у дівчині жадібну до слави і захмелілу від власної краси нарциску, яка любить себе настільки, що не може по-справжньому любити малярство: “Марія Башкирцева вирішила малювати, оскільки хотіла уславитися; нав'язливий образ слави постає між нею та дійсністю. Насправді вона не любить малювати: мистецтво для неї – лише засіб, честолюбні марнотні мрії не відкривають їй глибини кольору

чи людського характеру” [5, с. 364]. Якщо егоцентризм художниці та її прагнення до слави, популярності є очевидними, то стосовно висловленого міркування про *нелюбов* до малювання можна посперечатися. Навчання малюванню в той час було елементом необхідної освіти для дівчини з буржуазного середовища, але лише одиниці продовжували далі професійно займатися живописом. Автобіографічне письмо Башкирцевої відкриває читачам обдаровану індивідуальність, глибоко занурену у світ мистецької творчості, якій цілеспрямована понаднормова праця в майстерні, попри недугу, допомагає пройти важкий шлях до приголомшливого успіху в живописі. *Щоденник* змальовує процес мислення, пульсації думки, детальний самоаналіз, артикулює внутрішній світ людини, переживання та конфлікти.

Мемуаристика М. Башкирцевої вміщує комплекс світоглядно значущих ідей, характерних для образу жінки нової епохи. Можемо опертися на твердження В. Агєєвої, яка побачила у творі художниці протест проти патріархальної жіночності: “За своє коротке життя вона лише частково змогла зреалізувати творчі амбіції, але образ жінки, представлений нею в *Щоденнику*, був викликом чи не всім панівним уявленням і про суспільну роль представниці *другої статі*, і про її місію в мистецтві, і про її психологічні пріоритети” [1, с. 196]. У 1920-ті роки критики почали говорити про М. Башкирцеву як про феміністку, яка підтримувала гендерну рівність та емансипаційний рух. Вона описувала свої суб’єктивні відчуття, могла сперечатися з вчителями, дозволяла собі сміливе вбрання, різкі публічні висловлювання [3]. Але варто згадати про відчуття міри, яке дозволяло балансувати на межі ексцентричності, ніколи її не переступаючи. Художниця чітко відчувала, коли емансипована поведінка може зашкодити репутації (до художньої академії Р. Жуліана ходила в супроводі родичів чи служниці, бо це вважали би поганим тоном) [3]. Ця *нова* жінка прагнула вийти за межі традиційних жіночих ролей, шукала нових моделей, які б дозволили їй вповні реалізувати власний потенціал. В. Агєєва зауважує, що М. Башкирцева претендувала на питомо чоловічі прерогативи (слава, кар’єра, творчість, політика, громадська діяльність), але при цьому не боялася виявляти і власну жіночність [1, с. 190].

У своєму *Щоденнику* та листах Марія Башкирцева неодноразово згадує про близького приятеля Божидара Карагеоргієвича. По лінії батька Георгія він був правнуком засновника королівської династії й очільника Першого сербського повстання Карагеоргія Петровича, а по лінії матері Сарі (Сарки) внуком Міші Анастасієвича – одного з найзаможніших сербів ХІХ ст., торговця, політика й відомого благодійника.

Божидар Карагеоргієвич (1862–1908 рр.) народився в Парижі, де й прожив більшу частину свого життя як принц у вигнанні без престолу, який зробив вибір на користь мистецтва. Був багатогранною особистістю, реалізуючи себе одночасно у багатьох напрямках: як літературний і мистецький критик, письменник, перекладач, журналіст, художник, ілюстратор, дизайнер, ювелір. У паризькому товаристві його називали *prince charmant*: він розмовляв шістьма іноземними мовами, був музикально обдарованим, відвідував салони й спектаклі й легко заводив знайомства [9, с. 7]. Б. Карагеоргієвич не лише перебував у середовищі літературно-мистецької богеми так званої *прекрасної епохи*, а й став помітною постаттю у богемному світі французької столиці. Серед його друзів багато визначних письменників, художників, музикантів, акторів: П’єр Лоті,

Сара Бернар, Жюль Бастьєн-Лепаж, Франсуа Коппе, Вільям Ріттер, П'єр Рош, Жорж Бертран, Антон Брукнер та інші. Маючи літературний хист, дописував у численні французькі, англійські, німецькі, російські та американські видання, серед яких *Paris Figaro*, *La Revue de Paris*, *Revue des Revues*, *Magazin of Art*. Подорожуючи Європою, Азією та Африкою, Б. Карагеоргієвич малював картини, ілюстрації, робив фотографії і писав подорожні записки. Протягом мандрів Балканами у 1893–1894 рр. публікував у провідних паризьких виданнях враження про відвідини Балкан, завдяки яким можна простежити географію його мандрів: *Чорногорія – Албанія, На горі Афон, У Сербії, У Далмації та Боснії*. У 1896 р. в періодичному виданні друкують його спостереження у вигляді подорожніх записок під назвою *У скандинавських країнах* [9, с. 9]. У 1897 р. Б. Карагеоргієвич перебував сім місяців в Індії й описав враження про ці далекі мандри в книзі *Подорожні записки про Індію*, яка, на думку тогочасних критиків, стала справжнім відкриттям цього чарівного царства [10]. Видання стало бестселером й одразу було видано англійською мовою під назвою *Enchanted India*. Літературознавця Н. Джурич зазначає, що книга є суголосною духові епохи, оскільки у *Подорожніх записках про Індію* можна виокремити елементи поетики імпресіонізму: фрагментарність тексту, тонке нюансування, багатство чуттєвих і візуальних вражень (кольорів, звуків, запахів), стилізованих у спосіб, який нагадує імпресіоністську техніку [8, с. 103]. Можемо припустити, що *поетика чуттєвої перцепції* у творах Б. Карагеоргієвича є свідченням мистецької чуттєвості. У 1921 р. вже після смерті Б. Карагеоргієвича побачила світ його збірка оповідань французькою мовою під назвою *Багатогранне життя*.

Він був єдиним принцом із династії Карагеоргієвичів, який не проявляв жодних політичних амбіцій. Аристократ, ерудит, космополіт, естет, паризький денді, який ретельно дбав про свій творчий образ і вигляд. Після отримання юридичної освіти і ступеня доктора права його приваблювало мистецтво, тому вступив до *Ecole des Beaux-arts*, де вивчав гравюру та живопис. Полотна Б. Карагеоргієвича брали участь у виставках, а його особливий талант проявився у створенні мистецьких декоративних виробів із шкіри та металу, обробці коштовного каміння, виготовленні брошок, перснів, грєбенів. У молоді роки саме М. Башкирцева дала йому ідею і поштовх до такого виду діяльності [9, с. 11]. Б. Карагеоргієвич прославився під творчим псевдонімом *Vijou d'Art* (буквально *мистецькі прикраси*, гра слів із іменем Божидар), його називали одним із найвишуканіших ювелірів Парижа. Він малював взірці прикрас, брав мотиви з рослинного світу (квіти, гілочки, листя), вдаючись до фантастичної стилізації, що є характерним для *прекрасної епохи* [9, с. 11]. Принагідно зауважимо, що трансформація природних форм є визначною рисою модерну. Для митців-модерністів первинним джерелом натхнення поставали рослини чи інші живі організми, які зображували у декоративній, стилізованій манері [15, с. 349]. У галузі прикладного мистецтва принц зробив низку відкриттів, які успішно застосовувала паризька мистецька індустрія [9, с. 11]. У 2022 р. до всесвітнього дня модерну в белградському *Artis center* його очільниця Тамара Огневич виголосила доповідь на тему: “Принц-митець Божидар Карагеоргієвич та Art Nouveau”. У рамках святкування було організовано виставку, де представлено нові придбання з колекції принцеси Єлисавети Карагеоргієвич, зокрема коштовний срібний сервіз, дизайн якого розробив Б. Карагеоргієвич [19].

Уперше М. Башкирцева згадує Б. Карагеоргієвича 1874 р. в листі до своєї тітки, в якому розповідає про літній відпочинок на відомому бельгійському курорті *Спа*: “Нам представили графа Денгофа і малого Б. К. <...> і ми ходили на кінні перегони” [17, с. 8]. У Парижі зароджується їхня дружба через мистецтво: він часто бував у домі Башкирцевих, супроводжував подругу на виставки, театральні вистави. В її світському салоні принц познайомився з визначними французькими художниками та письменниками того часу, захоплювався вродою і талантом Марії, радів її успіхам, був напрочуд відданим і готовим виконати кожне прохання. У *Щоденнику* Башкирцевої знаходимо такі рядки про Божидара: “Він дуже дивакувата людина. Головною рисою цього вигадливого і безтурботного характеру є любов до імпровізації. Окрім цього, якщо потоваришує із кимось, то вся його уява слугує для возвеличення друга; він палко прив’язується до людей за певний час” [16, с. 479]. У багатьох листах адресованих Б. Карагеоргієвичу авторка висловлює йому вдячність або просить про послугу. До прикладу, в одному листів М. Башкирцева звертається до нього з проханням домовитися про ательє: “Чи не могли б Ви з тою шляхетністю, яка Вам притаманна, подбати про те, щоб мені повідомили...” [17, с. 149]. У 1882 р. під час останньої поїздки до Ніцци й Монте-Карло Марію супроводжували кузина Діна, Божидар та його старший брат принц Алекса Карагеоргієвич. Вони разом проводили час, взяли участь у карнавалі в Ніцці: “Вбрані в костюми доміно в горошок, веселі й безтурботні, зібрали біля себе кілька сотень учасників карнавалу. <...> А Божидар, який сипав дотепами і жартами, несподівано танцював перед захопленою публікою запальний канкан” [цит. за: 2, с. 70–71]. З цієї подорожі художниця привезе марини, полотна, пейзажі, етюди, незавершені пастелі й начерки пером (на одному з яких увічнено Божидара, який танцює канкан). Після повернення в Париж здоров’я Марії значно погіршилося, незважаючи на це вона продовжувала працювати в тривожному очікуванні невідомості: “Але я все-таки хочу йти, із заплученими очима і простягнутими вперед руками, як людина, яку готується поглинути безодня” [4, с. 258].

Завдяки листам М. Башкирцевої сербська королівська родина Карагеоргієвичів отримала чимало відомостей про молоді роки принца у вигнанні. У *Щоденнику* знаходимо запис, що восени 1883 р. вона намалювала портрет Божидара, який позував, стоячи на балконі, дивився на вулицю, а пальцями однієї руки крутив квітку настурції, яка прикрашала балкон. Але художниця вирішила замінити квітку на цигарку [16, с. 504–505]. Сьогодні портрет Б. Карагеоргієвича зберігається у збірці іноземного мистецтва Народного музею в Белграді.

Український письменник Михайло Слабошпицький у своєму романі-есе про художницю зазначає, що сербському принцу Марія була не байдужа, він пропонував їй руку і серце, але вона, захоплена своїм наставником Жулем Бастьєн-Лепажем, відхилила його пропозицію [14, с. 283]. Навіть попри цей факт можемо стверджувати про взаємну прихильність між ними, яка ґрунтувалася на духовній близькості, спільності інтересів, особливий дружбі через мистецтво. Сербський принц був біля неї в останні дні життя.

Карагеоргієвич Б. стежив за всіма полеміками, що їх спровокував *Щоденник*, і брав активну участь у спростуванні вигаданих історій [9, с. 5]. У 1903 р. у французькій пресі з’являється стаття його стаття *Марія Башкирцева і легенда про неї*, в якій він стверджує,

що записів авторки вистачило б на десять чи двадцять томів, а видані три томи були відредаговані родиною, яка не хотіла розкривати сімейні таємниці. Карагеоргієвич зазначає, що в *Щоденнику* мало висвітлено мистецькі інтереси художниці, а багато цікавих фактів із життя його близької подруги не потрапили на сторінки видання: “Я не знайшов у книзі Марію, яку я знав, – ту найкращу і найрозумнішу з жінок, особу з рідкісною душею, поради якої допомогли мені так багато досягти в житті” [18, с. 647]. Він наголосив, що видавець Андре Тер’є “ніколи не зустрівся з Марією, не бачив справжнього рукопису її *Щоденника*, а лише копію, яка була відредагована перед тим, як він її отримав” [18, с. 649]. Карагеоргієвич звинуватив пані Башкирцеву в тому, що вона старанно змінювала чи видаляла деталі, переставляла речення і вирізала цілі сторінки доньчиного щоденника, перед надсиланням його до видавця для публікації. У січневому виданні *Revue des Revues* 1904 р. вміщено допис Б. Карагеоргієвича про художницю з приводу двадцятих роковин її смерті, в якому описано останні дні її життя. Намагаючись додати об’єктивності і спростувати скандальний погосол, він пише ґрунтовну і напрочуд прихильну статтю про М. Башкирцеву для *Енциклопедії Британіка* (XI видання, том III, 1910 р.) [9, с. 3–5].

Французька дослідниця Колет Косньє, вивчаючи автофікціональність *Щоденника*, виявила безпрецедентні факти втручання в оригінальні записи, які забезпечували досягнення вибухового ефекту й сприяли формуванню міфу про М. Башкирцеву. Процес міфологізації образу з часом зазнавав модифікацій: диво-дитина, дівчина в білому, *муза кінця століття*, космополітка, емансипантка, жінка нової епохи [3]. К. Косньє у праці “Марія Башкирцева. Портрет без ретушування” (1985) робить реконструкцію повного обсягу щоденника: встановлює вирізані фрагменти, вписує їх у твір із коментарями, спростовує недостовірні факти біографії [11]. Спогади та розвідки Б. Карагеоргієвича разом із сучасними дослідженнями К. Косньє допомагають “оживити” справжню Марію, деміфологізувати постать художниці, подають імпульс до повторного прочитання й відкривають новий горизонт для інтерпретацій образу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Якщо провести контурні паралелі між М. Башкирцевою та Б. Карагеоргієвичем, ознайомившись із їхніми життєписами та творчим доробком, то можна виокремити чимало збіжностей. Вони походили з високої аристократії, були обдарованими у кількох творчих галузях (музика, живопис, література), отримали блискучу освіту, мешкали в Парижі й належали до богемного літературно-мистецького середовища *зламу століть*. Можемо стверджувати, що їх поєднувала дружба через мистецтво. Маючи спільні зацікавлення й художню освіту, вони брали участь у мистецьких заходах, інтерпретували твори мистецтва, ділилися творчим досвідом, обговорювали передові мистецькі ідеї свого часу. Висловлювання М. Башкирцевої свідчать про те, що її цікавили дискусії про героя художнього твору, реалістичність зображення, відвертість письма, жіночу суб’єктність, фемінізм, гендерну рівність. У своїй художній творчості вона тяжіла до реалістично-натуралістичних тенденцій, характерних для зламу XIX–XX ст. У літературному доробку Б. Карагеоргієвича дослідники виокремлюють елементи поетики імпресіонізму. Як художник, дизайнер і ювелір сербський принц працював у стилі модерн, про що свідчать його полотна та мистецькі декоративні роботи, плавні форми яких відтворюють природні вигини рослин.

Подібно до багатьох представників цього напрямку, він захоплювався світом квітів і намагався створити казковий світ, наближений до природи та краси.

Башкирцева М. та Карагеоргієвич Б. залишили багатогранний творчий доробок, дослідження якого допоможе відчутти дух лабораторії митців-універсалів, для яких взаємне проникнення мистецтв стало втіленням світоглядних узагальнень. Отже, їхня творчість надзвичайно суголосна своєму часу і може слугувати ілюстративним матеріалом до вивчення періоду *зламу століть*, поглиблюючи наші знання про європейський культурний контекст кінця XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с.
2. Балабко О. З Ніцци до Мужена. Від Башкирцевої до Винниченка: Есеї, п'єса. Київ : Факт, 2007. 192 с.
3. Балдинюк В. Космополітка. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/kosmopolitka-bashkirtseff.html>.
4. Башкирцева М. Дневник Марии Башкирцевой : Избранные страницы. Москва : Мол. гвардия, 1991. 320 с.
5. Бовуар С. де. Друга стаття. Т. 2. К. : Основи, 1995. 392 с.
6. Донцов Д. Звихнена слава (пам'яті Марії Башкирцевої). URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/TugaZaGeroichnum/MBashkirceva.html>.
7. Дорогань І. "Щоденник" М. Башкирцевої: автофікціональність, артистизм, екфрасисність: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
8. Ђурић Н. Записи о Индији, импресионистички путопис Божидара Карађорђевића. Индија и српска књижевност. Зборник радова. Задужбина Доситеја Обрадовића. Београд, 2021. С. 101–122.
9. Јанковић Б., Филиповић Д., Марковић Н., Божидар К.: изложба поводом Дана Библиотеке. Београд : Универзитетска библиотека "Светозар Марковић", 2010. 60 с.
10. Карађорђевић Б. Записи о Индији : са 30 фотографија. Нови Сад: Матица српска ; Топола : Задужбина Краља Петра I, 2018. 437 с.
11. Косње К. Марія Башкирцева. Портрет без ретуши. Москва : ТЕРРА, 2008. 288 с.
12. Панченко В. *Панно Маріє, вже півстоліття ділить нас*. Марія Башкирцева очима Лесі Українки, Дмитра Донцова та Євгена Маланюка. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/panno-mariie-vzhe-pivstolitnya-dilit-nas>.
13. Реми П.-Ж. Предисловие к первому тому полного издания Дневника Марии Башкирцевой // Избранница судьбы Мария Башкирцева. М. : Вече, 2008. С. 76–83.
14. Слабошпицький М. Марія Башкирцева / Поет із пекла: Романи. Київ : Грамота, 2008. 832 с.
15. Фартінг С. Історія мистецтва: від найдавніших часів до сьогодення. Харків : Віват, 2021. 576 с.
16. Bashkirtseff M. Journal de Marie Bashkirtseff. Paris : E. Dentu, 1890. Т 2. 591 p.
17. Bashkirtseff M. Lettres de Marie Bashkirtseff : avec quatre portraits, des autographes. Paris : Charpentier, 1891. XII. 282 p.
18. Karageorgevitch V. Legend and Marie Bashkirtseff. *The Fortnightly Review*. Vol. 80. 1903. P. 647–653.
19. Ognjević T. Božidar Karadorđević – knez umetnik i Art Nuvo. [online] URL: https://www.youtube.com/watch?v=yhvU6ujYiQk&ab_channel=TamaraOgnjevic.

20. Wilson S. Turning Train Travel to Account: Locomotion, Femininity, and Diary-Writing in the Journal of Marie Bashkirtseff. *French Studies*. 2017. Vol. 71. No. 2. P. 179–195.

REFERENCES

1. Aheieva V. Zhinochyi prostir: Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [Female space: Feminist discourse Ukrainian modernism]. Kyiv : Fakt, 2008. 360 s.
2. Balabko O Z Nitsytsy do Muzhena. Vid Bashkirtsevoi do Vynnychenka : Esei, piesa [From Nice to Mougins. From Bashkirtseff to Vynnychenko: Essays, play]. Kyiv : Fakt, 2007. 192 s.
3. Baldyniuk V. Kosmopolitka [The Cosmopolite Female]. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/kosmopolitka-bashkirtseff.html>.
4. Bashkirtseva M. Dnevnik Marii Bashkirtsevoi [The Diary of Marie Bashkirtseff] : Izbrannye stranytsy. Moskva : Mol. hvardia, 1991. 320 s.
5. Bovuar S. de. Druha stat [The Second Sex]. T. 2. Kyiv : Osnovy, 1995. 392 s.
6. Dontsov D. Zvykhneni slava (pamiati Marii Bashkirtsevoi) [Strained glory (in memory of Marie Bashkirtseff)]. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/TugaZaGeroichnym/MBashkirceva.html>.
8. Dorohan I. “Shchodennyk” M. Bashkirtsevoi: avtofiktionalnist, artystyzm, ekfrasysnist [The Diary of M. Bashkirtseff: autofiction, artistry, ekphrasis] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.05. Dnipropetrovsk, 2014. 20 s.
9. Đurić N. Zapisi o Indiji, impresionistički putopis Božidara Karađorđevića [Enchanted India, impressionist itineraries by Bojidar Karageorgevitch]. Indija i srpska književnost. Zbornik radova. Zadužbina Dositeja Obradovića. Beograd, 2021. S. 101–122.
10. Janković B., Karađorđević B.: izložba povodom Dana Biblioteke [Bojidar Karageorgevitch: the exhibition on the occasion of Library Day]. Beograd : Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković”, 2010. 60 c.
11. Karađorđević B. Zapisi o Indiji : sa 30 fotografija [Enchanted India : with 30 photographs]. Novi Sad: Matica srpska ; Topola : Zadužbina Kralja Petra I, 2018. 437 c.
12. Kosne K. Mariia Bashkirtseva. Portret bez retushy [Marie Bashkirtseff : the portrait without retouching]. M. : TERRA, 2008. 288 s.
13. Panchenko V. *Panno Mariie, vzhe pivstolittia dilyt nas*. Mariia Bashkirtseva ochyma Lesi Ukrainky, Dmytra Dontsova ta Yevhena Malaniuka [Miss Mary, half a century separates us. Marie Bashkirtseff through the eyes of Lesia Ukrainka, Dmytro Dontsov and Yevhen Malaniuk]. [online] URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/panno-mariie-vzhe-pivstolittia-dilyt-nas>.
14. Remy P.-Zh. Predislovie k pervomu tomu polnogo izdaniia Dnevnika Marii Bashkirtsevoi // Izbrannitsa sudby Mariia Bashkirtseva [Introduction to the first volume of the complete edition of the Diary of Marie Bashkirtseff // The One Chosen by Fate: Marie Bashkirtseff]. M. : Veche, 2008. S. 76–83.
15. Slaboshpytskyi M. Mariia Bashkirtseva / Poet iz pekla: Romany [Marie Bashkirtseff / Poet from hell: Novels]. Kyiv : Hramota, 2008. 832 s.
16. Fartinh S. Istoriia mystetstva: vid naidavnishykh chasiv do sohodennia [ART. The Whole Story]. Kharkiv : Vivat, 2021. 576 s.
17. Bashkirtseff M. Journal de Marie Bashkirtseff. Paris : E. Dentu, 1890. T. 2. 591 p.
18. Bashkirtseff M. Lettres de Marie Bashkirtseff : avec quatre portraits, des autographes. Paris : Charpentier, 1891. XII. 282 p.
19. Karageorgevitch B. Legend and Marie Bashkirtseff. *The Fortnightly Review*. Vol. 80. 1903. P. 647–53.

20. Ognjević T. Božidar Karađorđević – knez umetnik i Art Nuvo. [online] URL: https://www.youtube.com/watch?v=yhvU6ujYiQk&ab_channel=TamaraOgnjevic.
21. Wilson S. Turning Train Travel to Account: Locomotion, Femininity, and Diary-Writing in the Journal of Marie Bashkirtseff. *French Studies*. 2017. Vol. 71. No. 2. P. 179–195.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2022

Прийнята до друку 01.08.2022

MARIE BASHKIRTSEFF AND BOJIDAR KARAGEORGEVITCH: THE UNIQUENESS OF A CREATIVE DIALOGUE BETWEEN UNIVERSALIST ARTISTS

Zoriana Huk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
zoriana.huk@lnu.edu.ua, zoryanahuk1@gmail.com*

In her article, the author intends to embrace the phenomenon of Marie Bashkirtseff, whose literary legacy perfectly reflects the epoch at the turn of the centuries. To achieve this goal, the author uses such methods as comparative, receptive and interpretive ones as well as cross reading. A special focus is on the Diary by Bashkirtseff which helps understand her creative personality, psychological priorities and artistic mission. The author studies her Ukrainian identity, estheticism, artistic behavior, feminism and disagreement with a traditional status of the woman that was so typical for her epoch. The author shows that estheticism and dandyism become her world view and life style. This can be traced in her female self-attraction, fascination with her own body, her clothes making or ordering it at Paris boutiques, love for accessories, artistic behavior and estheticism of her home.

The author proves that Bashkirtseff's literary legacy can be seen as a true testimony to the arts of the turn of the centuries. Her Diary contemplates the atmosphere of the epoch, it resonates with real life, and it describes cultural reality simultaneously with social issues and everyday reality. It is filled with reflections about art and literature that help discover cultural and historic truth. Also, the author presents an overview of Bojidar Karageorgevitch's legacy. Born a Serbian prince, he was an intellectual cosmopolitan, writer, translator, journalist, artist, illustrator, designer, and jeweler. Bojidar was Bashkirtseff's close friend. He watched closely all discussions caused by the Diary. Karageorgevitch participated in denouncing invented stories about it. To give his friend more credibility, Karageorgevitch wrote several articles about Bashkirtseff, one of which was included into Encyclopedia Britannica. While researching the life and multisided legacy of both artists, the author defines pronounced similarities between the two, including aristocratic decent, gifts and skills in the arts, education, cosmopolitanism, and bohemian lifestyles. It is proved that the legacy of Bashkirtseff and Karageorgevitch reflects the tendencies of their time and can be used as a material to study the life of artists at the turn of the centuries and to deepen knowledge about European cultural context at the end of the 19th century.

Key words: Marie Bashkirtseff, Bojidar Karageorgevitch, universalist artists, creative dialogue, estheticism, cosmopolitanism, memoirs, travel notes.